

Erronkarieraren ikerketa-egoera gainbegiraturaz

Estudio del estado de investigación del roncalés

Roncalese research status review

Leyre Rojo Horrillo*

RESUMEN
LABURPENA
ABSTRACT

El roncalés a pesar de ser un dialecto extinto, el interés por investigarlo que ha causado en muchos investigadores es realmente significativo. Sin embargo, todavía está por consolidar filológicamente el corpus histórico de éste, y a pesar de haber sido mencionado y analizado en numerosas obras, faltan estudios que tengan en cuenta el corpus en su conjunto. Ante esto, en este trabajo hemos decidido profundizar en el análisis filológico y demostrar que todas las investigaciones que analizan o mencionan indirectamente el dialecto, aunque tengan objetivos diferentes, pueden servir para reconstruir la evolución diacrónica del mismo. Para ello, hemos analizado el corpus en torno al Valle del Roncal que recoge la Fundación Sancho el Sabio de Vitoria-Gasteiz, reafirmando con ello que no sólo son válidas las investigaciones sobre el dialecto, sino también los trabajos del resto de áreas de investigación.

Erronkariera hildako euskalkia bada ere, benetan markagarria da hizkerak hainbat ikertzailengan eragin duen zirrara. Hala ere, oraindik euskalkiaren corpus historikoa filologikoki finkatzeko dago, eta lan ugarian aipatu eta landu den arren, corpusari bere osotasunean begiratzeko dioten azterketak falta dira. Horren aurrean, lan honetan erabaki dugu analisi filologikoari heldzea eta erakustea erronkariera aztertzen edo zeharka aipatzen duten ikerketa guztiak, helburu desberdinak badiutze ere, baliagarriak izan daitezkeela hizkeraren bilakabide diakronikoa berre-raikitzeke. Horretarako, Gasteizko Antso Jakituna Fundazioko Erronkaribarraren inguruko corpusa arakatu dugu, euskalkiari buruzko ikerketak ez ezik, gainerako ikerketa-lerroetako lanak ere erabilgarriak direla berresteko.

Despite the fact that Roncalese is an already dead dialect, it has made a remarkable impression on many scholars. However, the dialect's historical corpus, philologically speaking, it is yet to decide, since there are no researches that bear in mind the entire corpus itself, even though it has been mentioned and approached in several papers. Hence, we have decided to research on the philological analysis in order to prove that the numerous studies that have been made of the Roncalese, despite their different aims, they might be valuable material to reconstruct the diachronic evolution of it. Therefore, we have explored the Roncal Valley corpus from the Sancho el Sabio Foundation in Vitoria-Gasteiz, in order to confirm that other lines of research are as necessary as those regarding the dialect.

PALABRAS CLAVE
GAKO-HITZAK
KEY WORDS

Corpus histórico del roncalés; análisis filológico; Valle del Roncal.
Erronkarieraren corpus historikoa; analisi filologikoa; Erronkaribarra.
Historical corpus of Roncalese; philological analysis; Roncal Valley.

* Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU),
lrojo014@ikasle.ehu.eus.

Fecha de recepción/Harrera data: 20-07-2023
Fecha de aceptación/Onartze data: 02-10-2023

1. ATARIKOA*

Fidela Bernat uztarroztarraren heriotzak berarekin ekarri zuen erronkariaren desagerpena 1991ko otsailaren 23an. Izan ere, benetan markagarria da hizkerak hainbat ikertzailengan eragin duen zirrara, hildako euskalkia bada ere, egoera horrek ez baitu oztopatu euskalkiaren ikerketa-lana. Asko izan dira Erronkaribarreko euskarari erreparatu diotenak: Bonaparte, Azkue, Mitxelena, Estornés Lasa anaiak, Artola, besteak beste. Hala ere, lan ugartan aipatu eta landu bada ere, ikerketetan deskribapen dialektologikoak egin dira batez ere, askotan ikuspegi atomistatik, hizkuntza-alderdien arteko loturak aztertzeke baitaude, bai eta alderdi horien bilakabide diakronikoa ere. Hutsune horien eragileetako bat euskalkiaren corpus historikoa zehaztu eta osatu gabe dagoelako da, eta ezagun denez, hizkuntzalariak analisi filologikoa behar-beharrezkoa du ondoren hizkuntza analisia egin ahal izateko. Beste era batean esanda, lan filologiko zehatza ezinbestekoa da teoria linguistikorik hoberenarekin batera¹.

Horren aurrean, lan honetan erabaki dugu Erronkari haraneko euskararen corpora osatzen saiatzea. Horretarako, beharrezko izan da erronkarietazko azterlan aitzindariak ezagutzea, corpus horren ezagutzak ikerketa-egoeraren hutsuneak identifikatzeko aukera ahalbidetzen baitu. Horrenbestez, lehenik aurrekarietara atal bat eskainiko diegu (ik. § 2.). Ondoren, lekukotasunen sailkapenari ekingo diogu, eta egin den aukeraketa irakurleari subjektiboa suerta dakiokelarik, hautaketa ahalik eta zehatzena egin nahi izan dugu, baita sinpleena ere, corpusaren komplexutasuna ikertzaile bakoitzaren ikerketa-lerroen helburuekin lotua dagoelako. Gauzak horrela, sailkapena erronkarietaz jasotako testuen arabera egin da, hizkuntza-azterketak zeregin horretatik kanpo utziz. Hala ere, gure eginkizuna haratago doa: alde batera utzitako ikerketek hizkuntzaren alderdi desberdinak jorratzen badituzte ere, (ia) guztiak baliagarriak dira erronkarietaren azterketan, lan horietan esker, hizkuntzaren bilakaera hobeto ulertzen laguntzen digutelakoan baikaude. Susmo hori erakusteko asmoz, Gasteizko Antso Jakituna Fundazioko Erronkaribarraren inguruko corpora arakatu dugu eta, horrela, erakutsi da bildutako lanek euskalkiaren ikerketari zer ekarpen egiten dioten, ikerketa bakoitzaren helburu nagusia edozein izanda ere (ik. § 3.2.). Horregatik, hizpide izango ditugu Ordunaren lan etnografikoa², Aznarezen ikerketa lexikografikoa³, Angosen liburuak⁴

* Artikulu hau *Monumenta Linguae Vasconum 6: Periodizazioa eta kronologia* (PID2020-118445GB-I00)

ikerketa-proiektuaren baitan egin da, Eusko Jaurlaritzak babesturiko *Hizkuntzalaritza Diakronikoa, Tipologia eta Euskararen Historia* (IT1534-22) ikerketa-taldean. Nire eskerrik berorenak eman nahi dizkiot Joseba A. Lakarrari, lan honetan egindako ohar eta iruzkinengatik.

1 Antoine Meillet: *La Méthode Comparative en Linguistique Historique*, Paris, Honore Champion, 1925. Koldo Mitxelena: *Lenguas y protolenguas*, Salamanca, Salamancako Unibertsitatea, 1963.

2 Pablo Miguel Orduna (arg.): *Ugaltiarak, el lenguaje de las piedras. Suelos tradicionales en el Valle de Roncal*, Iruña, Laminarra eta Etniker Euskalerrria, 2022.

3 Josune Aznarez: *Uskararen eleak: Euskararen biziraupena erronkariarren eguneroko hizkeran / Las palabras del uskara: Pervivencia del euskera en el habla cotidiana del Valle de Roncal*, Iruña, Pamiela, 2020.

4 Alberto Angos: *Erronkarietara (I) – Gramatika*, Donostia, Hiria, 2005a. Alberto Angos:

eta, azkenik, Oterminen *Txistulari* aldizkariko artikulua⁵ usuko bibliografian ageri ez badira ere.

Esan bezala, corpora ezagutzea ezinbestekoa da azterketa linguistikoa egin ahal izateko, analisi filologiko zehatz eta sakonak bermatzen baitu hizkuntza analisi fidagarria. Horretarako, erronkaria ikergai duten testu guztiak biltzen saiatu gara, horrela, hizkeraren ikerketa-egoeraren berri izan ahal izateko. Era berean, hizkuntza-azterketez gain, euskalkiaren egoeraz jakitun izan behar dugu, hizkuntzaren baldintza soziolinguistikoek eta geografikoek analisi diakronikoan eragina dutelako⁶. Horrenbestez, atal honetan beharrezkoa den oinarrizko ezagutzaz jardungo dugu. Horrela, sarreran aurreratutako ahulguneak zehaztuko ditugu, ikusiko denez, azterketa diakroniko osoagoa lortu ahal izateko aurre egin behar baitaie hutsune horiei.

Erronkaria Erronkaribarreko euskalki berezia genuen, Nafarroako ekialdean kokatua, Zuberoa, Biarno eta Aragoi mugakide zituena. Tamalez, egun bizirik ez dirauen hizkeretako bat da, baina, halere, askok erreparatu diote erronkarierari: “A más de uno [...] ha llamado la atención la riqueza de este dialecto”⁷. Esate baterako, XVIII. mendean Arakistainek Erronkari haranean aurkitu zituen “algunos términos vascongados extraordinarios”⁸; horregatik, erronkarieraren lehenengo datu bilketa egin eta Larramendi bidali zion, andoaindar idazleak bere hiztegia osatzen jarrai zezan. Era berean, Añibarrok bere hiru euskalkietako hiztegi⁹ Erronkaribarreko berbak jaso zituen. Geroago, Bonaparte Euskal Herrira egindako bidaietan erronkarieraz berariaz arduratu zen, euskararen sailkapen dialektologikoa egiten hasi zenean, ohartu baitzen nortasun handiko euskalkia zela eta, horregatik, mapan kokatzeko zailtasunak izan zituen: lehenik, printzeak Erronkaribarreko euskara zubereraren azpieuskalki gisa sailkatu zuen, baina aurrerago, 1880an Campioni bidalitako gutunean, aitortu zuen erronkaria hizkera “berezi beregain” bat izan zitekeela: “...vous vous rendrez

2. ERRONKARIERAREN IKERKETA-EGOERA

Erronkaria (II) – Esaldiak, Donostia, Hiria, 2005b. Alberto Angos: *Erronkaria (III) – Testuak*, Donostia, Hiria, 2007.

5 Marisol Otermin: “Folklore Roncales”, *Txistulari*, 101, 1980, 5-13.or.

6 Iñaki Camino: *Aztergaiak Ipar Euskal Herriko euskararen berrikuntzez*, Leioa, UPV/EHU, 2022.

7 Resurrección María Azkue: “Particularidades del dialecto roncalés”, *Euskera*, 12, 1931, 207.or.

8 Fidel Fita: “Suplementos al Diccionario trilingüe del P. Larramendi, escritos en 1746 por el P. fray José de María, Carmelita Descalzo”, *Revista de Ciencias Históricas*, 2-3, 1880, 42.or., (<https://www.kmliburutegia.eus/Record/25744>), 2023/05/16).

9 Pedro Antonio Añibarro: *Voces bascongadas diferenciales de Bizcaya, Gipuzcoa y Navarra*, Bilbo, Caja de Ahorros Vizcaína, 1963 [ca. 1800], (<https://www.euskaltzaindia.eus/dok/iker_jagon_tegiak/6741.pdf>, 2023/06/05).

compte de la singularité du dialecte roncalais, qui est presque un dialecte indépendant”¹⁰. Hori dela eta, Bonaparteri esker euskalkiaren burujabetasuna birplanteatu zen eta, era berean, erronkariaren berezitasunak ezagutarazi ziren Izabako lexikoari¹¹, aditzaren morfologiaren inguruko lanari¹² edota Bidankozeko euskalkiaren — aezkera eta zaraitzerarekin batera— azterketari esker¹³. Horregatik, printzeari zor diogu “Erronkaribarreko hizkera Pirinioen magaletatik zientziaren ikusmirara atera izana”¹⁴.

Ondoren, Azkuek erronkari euskalki beregaintzat hartzeko proposamenari jarraipena eman zion eta, horrela, *Particularidades del dialecto roncalés*¹⁵ lan oparoa argitaratu zuen. Obra honetan, Azkuek bereziki hizkeraren ezaugarri morfologiko eta fonologikoak zehaztu zituen, zubererarekin zeuzkan desberdintasunak agerian utziz. Izan ere, gai horri buruz bere hiztegi hirueledunean ere jardun zuen eta, horren ondorioz, ikerketa dialektologiko hura ez zen oso berritzailea izan¹⁶. Edonola ere, Azkueren bi lan horietan erronkari hizkeratzat hartu zen.

Halaber, Mitxelena Erronkari haraneko hizkera begiko zuen eta euskalki horren gertakari bereizgarriak *La posición fonética del dialecto vasco del Roncal*¹⁷, *Fonética histórica vasca*¹⁸ eta *Sobre el pasado de la lengua vascan*¹⁹ zehaztu zituen. Antzeman daitekeenez, aipatutako ikerketa horietan batez ere hizkeraren fonetikari erreparatzen zaio, adibide lexikoak emanez, morfologia eta sintaxiko berezitasunak aherentzi gabe. Horrekin batera, Mitxelena azken hitzunen ahozko bilketa lanaz arduratu zen²⁰ eta horri esker, erronkariaren azentuan eta

10 Georges Lacombe: “Lettres de L.-L. Bonaparte a Campion”, *RIEV*, 23, 1932, 195.or.

11 <<https://liburutegibiltegi.bizkaia.eus/handle/20.500.11938/81944>>, (2023/07/21).

12 <<https://liburutegibiltegi.bizkaia.eus/handle/20.500.11938/81946>>, (2023/07/21).

13 Louis-Lucien Bonaparte: *Etudes sur les trois dialectes basques des vallées d’Aezcoa, de Salazar et de Roncal, tels qu’ils sont parlés à Arribes, à Jaurrieta et à Vidangoz*, Londres, 1872.

14 Koldo Ulibarri: “Julian Gaiarreren euskal gutuna”, *FLV*, 48-122, 2016, 411.or.

15 Azkue: “Particularidades”.

16 Mitxelena horretaz jardun zuen: “*Particularidades del dialecto roncalés* (1931) no es, en el aspecto que aquí nos interesa, más que una recopilación de los datos dispersos en las páginas de la gran obra impresa en 1905-1906.” (Koldo Mitxelena: *Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue*, Bilbo, Centro de Estudios Históricos de Vizcaya, 1970).

17 Koldo Mitxelena: “La posición fonética del dialecto vasco del Roncal”, *Via Domitia*, 1, 1954, 130-157.or. (Berrargit. *OC*, 7, 611-647.or.).

18 Koldo Mitxelena: *Fonética histórica vasca*, Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 1961 (2. argit. osatua, 1977. Berrargit. *OC*, 6).

19 Koldo Mitxelena: “Sobre el pasado de la lengua vasca”, *SHLV*, 1, 1964, 1-73.or. (Berrargit. *OC*, 5, 1-115.or.).

20 Mitxelena: “La posición”. Koldo Mitxelena, Juan J. Beloqui, Jesús Elósegui eta Pilar Sansinenea de Elósegui: “Contribución al conocimiento del dialecto roncalés”, *BAP*, 9, 1953, 499-536.or. (Berrargit. *OC*, 7, 571-608.or.).

fonetikan gehiago sakondu zuen²¹. Horrez gain, Mitxelenak Bonapartek prestatutako lexikoa²² ere argitaratu zuen.

Azkue eta Mitxelenaren deskribapen dialektologikoeekin batera, Izagirre²³ eta Irizarren²⁴ obrak ditugu. Hala ere, aipatutako ikerlariek erronkarieraren azken urteetako aztarnekin lan egin zuten —horixe bera iradokitzen du Izagirrek bere 1961eko lanaren izenburuarekin, *Erronkariko euskal ondakin batzuk*, esaterako— eta, beraz, ikuspegi sinkronikoa gailentzen da. Horrekin batera, aurreko lan batean markatu dugunez, euskalkiaren alderdi fonetiko, morfologikoa, sintaktikoa eta lexikoa zein bere aldetik aztertu dituzte horien arteko loturak/erkaketak egin gabe, eta horrek eragin du fenomenoaren arteko elkarreaginak ez zehaztea²⁵.

Orobat, ezin da aipatu gabe utzi Estornés Lasa kalles anaiak egindako lan emankorra. Hain zuzen ere, José Estornés Lasak erronkarieraz idatzitako testu ezagun garrantzitsuenen edizioak egin zituen²⁶ eta horren harira gogora ekarri behar ditugu, halaber, Irigoien²⁷, Pagola eta beste²⁸ eta Ulibarriren²⁹ lanak ere. Esandakoaz gain, José Estornés Lasak materiala batzearan ardura hartu zuen³⁰ eta bere anaia Bernardo Estornés Lasak, bestalde, gaztelania-erronkariara hiztegia prestatu zuen³¹. Gainera, handik urtebetera aipatutako hiztegi hori egiteko erabili zuen metodologia zehaztu zuen³². Bestetik, toponimia biltzen

21 Hizkuntza-alderdi horren azterketan ere Hualderen lan sakona dugu: José Ignacio Hualde: “Sobre el acento roncalés”, *ASJU*, 29, 1995, 499-525.or.

22 Koldo Mitxelena: “Un vocabulario aezcoano, salacenco y roncalés preparado por el príncipe Bonaparte”, *BRSVAP*, 14, 1958, 335-364.or. (Berrargit. *OC*, 7, 665-688.or.)

23 Koldo Izagirre: “Erronkari’ko Euskal-Ondakin batzuk”, *BAP*, 25, 1959, 279-314.or. Koldo Izagirre: “Erronkariko Euskal-Ondakin batzuk (I)”, *BAP*, 17, 1961, 391-407.or.

24 Pedro Irizar: *Morfología del verbo auxiliar roncalés (estudio dialectológico)*, Iruña, Euskaltzaindia eta Nafarroako Gobernua, 1992.

25 Leyre Rojo: “[n-/l- + herskari] taldeen bilakabide diakronikoa eta erronkarieraren lekukotasuna: irudia(k) fintzen”, *ASJU*, 56 (2), 2022, 143-167.or.

26 José Estornés Lasa: “Jesu-Kristo gore Jainaren Ebanjelio Saintua. Pedro Prudenzio Hualde Mayo. Oraiko ortografia eta anotazioe batzuk”, *FLV*, 39, 1982b, 43-103.or. José Estornés Lasa: “Mendigatxak Azkueri kartak, 1902-1916. Eta Erronkariko Uskaratik utzulpen ta goarpenak”, *FLV*, 43, 1984, 55-127.or.

27 Alfonso Irigoien: “Cartas de Mariano Mendigacha a D. Resurrección María de Azkue”, *Euskera*, 2, 1957, 119-169.or.

28 Rosa M. Pagola, Itziar Iribar eta Juan J. Iribar: *Bonaparte ondareko eskuizkribuak. Erronkariara*, Bilbo, Deustuko Unibertsitatea, 1997.

29 Ulibarri: “Julian”.

30 José Estornés Lasa: *Erronkari’ko uskara*, Zarautz, Itxaropena, 1968. José Estornés Lasa: “Erronkari’ko uskaraz elestak. Fraseología roncalesa”, *FLV*, 40, 1982a, 461-483.or. José Estornés Lasa: “Zoilo’ren Uzta. La cosecha de Zoilo”, *FLV*, 45, 1985, 31-93.or.

31 Bernardo Estornés Lasa: *Diccionario español – uskara roncalés / Erronkariko uskara-ren hiztegia*, Iruña, Nafarroako Gobernua, 1997.

32 Bernardo Estornés Lasa: “Cómo se gestó el diccionario español-uskara roncalés”, *FLV*, 79, 1998, 523-534.or.

aritu zen eta euskalkiaren alderdi geografikoaz ere hitz egin zuen³³. Halaber, ikerketa-ildo horri Mugartzak ere heldu zion eta bere lanak bereziki Erronkari haraneko onomastika eta oikonimian ardatzu ziren³⁴.

Bernardo Estornés Lasak, era berean, Erronkaribarreko kultura eta literaturaren berri eman zuen³⁵. Hori guztia gutxi balitz, izabar bi anaiak, Mariano anaia txikiarekin batera, euskalkiaren egoera soziolinguistikoz ere arduratu ziren argitara emanaz Erronkari haraneko testuinguru linguistiko eta sozialaren inguruko lanak³⁶.

Urte gutxitara, euskalkia hiltorian zegoela ikusita, Koldo Artolak³⁷ azken lekukoen ahozko grabazioak egin zituen. Azpimarratzekoa da kallesen³⁸ grabaketa gutxi gorde direla eta guztiak hizkeraren azken arrastoen lekuko ditugu. Are gehiago, grabaketarik zaharrena Trebitschek 1913an Uztarrozeko hitzun bati egindako elkarrizketa dugu³⁹, baina audioaren egoera kaskarrak ikerketa-lana oztopatzen du.

Geroago, Joseba Gabilondok⁴⁰ ekin zion Erronkaribarreko euskararen ikerketa-lerroari, baina hark bide hura utzi eta Ricardo Gómezeri

33 Bernardo Estornés Lasa: “El dialecto roncalés en la muga de Aragón y Bearn”, in *Piares Lafitteri omenaldia*, Bilbo, Euskaltzaindia, 1983, 215-218.or. Bernardo Estornés Lasa: “De toponimia roncalesa”, in Edorta Kortadi, Juan Carlos Etzegoyen & José Ángel Irigaray (arg.): *Aingeru Irigarayri omenaldia*, Donostia, Eusko Ikaskuntza, 1985, 379-388.or.

34 Juan Karlos Mugartza: “Erronkarieraren deskribapena, toponimiaren bidez”, in Koldo Zuazo (arg.): *Dialektologia gaiak*, Gasteiz, Arabako Foru Aldundia, 2000, 173-219.or. Juan Karlos Mugartza: “Roncal, Anso, Baretous (Bearn), tres zonas pirenaicas en contacto”, in Roldán Jimeno eta Juan Karlos Mugartza (arg.): *Vasucence y romance: Ebro-Garona, un espacio de comunicación*, Iruña, Nafarroako Gobernua, 2004, 197-278.or. Juan Karlos Mugartza: *Erronkari eta Ansoko toponimiaz*, Iruña, Nafarroako Gobernua, 2008a. Juan Karlos Mugartza: “Erronkaribarko oikonimia, mitoak eta elezaharra”, in Xabier Artiagoitia eta Joseba A. Lakarra (arg.): *Gramatika jaietan: Patxi Goenagaren omenez*, Bilbo, UPV/EHU, 2008b, 523-543.or.

35 Bernardo Estornés Lasa: “De arte popular. El Valle de Erronkari: arte popular infantil”, *RIEV*, 21, 1930, 206-220.or. Bernardo Estornés Lasa: *Cuentos roncaleses, poemas y otras cosas navarras*, Donostia, Auñamendi, 1980.

36 Mariano Estornés Lasa: “Los últimos euskaldunes de Izaba (Roncal)”, *BAP*, 19, 1953, 93-94.or. Bernardo Estornés Lasa: “El último txutxunero roncalés”, *Txistulari*, 30, 1962, 9.or. Mariano Estornés Lasa eta José Estornés Lasa: “J. Estornés Lasa uskara roncalés “no debe morir”, *Punto y hora de Euskal Herria*, 5, 1976, 30.or.

37 Koldo Artola: “Erronkariko uskararen azken hatsak ... eino’re!!!”, *FLV*, 9, 1977, 75-108.or. Koldo Artola: “Erronkariko ‘uskara’ren azken hatsak ... oraino’re”, *FLV*, 12, 1980, 49-86.or. Koldo Artola: “Fidela Bernat anderea, euskal hitzun erronkariarra (eta II)”, *FLV*, 85, 2000, 487-512.or.

38 “*Calleses* o *kalleses*, mote en vasco que aplican a los roncaleses” (ikus bitez *kalles* sarrerara *Orotariko Euskal Hiztegi*an (OEH)).

39 José María Etxebarria: “1913ko Vienako euskal grabaketak, III. Erronkariara”, in *Luis Villasanteri omenaldia*, Bilbo, Euskaltzaindia, 1992, 161-176.or.

40 Joseba Gabilondo: “Erronkariara”, in José Luis Álvarez Enparantza eta Gotzon Aurrekoetxea (arg.): *Euskal Dialektologiaren hastapenak*, Bilbo, Euskaltzaindia, 1983, 335-409.or. Joseba Gabilondo, Carlos Hernández eta Mª Jose Olaziregi: *Erronkarieraren testu guztien bilduma (1569-1900)*, UPV/EHUko lan argitaragabea, 1985.

esker atera zen *Doctrina Uscazako* edizio kritikoa⁴¹, baita Iñaki Caminorekin batera Bonapartek utzitako eskuizkribuen edizioa eta argitalpena ere⁴². Tamalez, ikerketa horien ostean erronkaria ez da ikergai monografikoa izan; are gehiago, azken 20 urteetako ikerketa egitasmoetan euskararen hainbat lekukotasun garrantzitsuren azterketa eta edizioa landu dira⁴³, baina erronkariaren corpusak ez du lortu arreta beterik.

Horrez gain, egitasmo honen inguruan kokatzen dira, halaber, Reguero⁴⁴ eta Padilla⁴⁵ doktorego-tesiak, eta, hurrenez hurren, Nafarroako 1750 aurreko corpusaren edizioa eta azterketa, eta zubereraren azterketa diakronikoa dakartzatenak. Biak hurbilekoak eta interesgarriak izanik, Erronkari haraneko lekukotasunak beren edizio-lanetatik zein beren-beregiko ikerketatik kanpo utzi dituzte.

Horren aurrean, erronkariaren analisi filologiko eta diakroniko eguneratua eta zehatza ezinbesteko bilakatzen da. Ez hori bakarrik: testu berriak aurkitu dira, adibidez, Etxart-Ros gutuneria⁴⁶ eta horiek sakon aztertzea behar-beharrezkoa da euskararen historia hobeto ezagutzeko eta, horrekin batera, Ekialdeko euskararen barnean kokatzeko eta hau berreraikitze⁴⁷.

Era berean, aipatutako ikerketetan ez dira corpusaren baldintza soziolinguistikoak aintzat hartu eta, gainera, aurreikusten dugu erromantze modernoan diglosia-egoera erronkariaren endekapenaren eragile izan daitekeela, euskalkiaren ezohiko gertakariak sortzea eragin ditzakeen heinean. Horrez gain, erronkariaren bilakabideen kronologia berrikustek EBZko⁴⁸ berreraiketean aldaketa sakonak

41 Ricardo Gómez: "Erronkariarazko dotrina argitaragabe bat: edizioa eta azterketa", in Joseba A. Lakarra (arg.): *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum (ASJUren Gehigarriak 14)*, Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 1, 1991, 375-426.or.

42 Iñaki Camino eta Ricardo Gómez: "Bonaparteren argitaratzeko irizpideez: Aezkoa, Zarratzen eta Erronkariko dotrinak (I)", *ASJU*, 26-2, 1992, 453-581.or.

43 Adibidez: Gidor Bilbao, Joseba A. Lakarra, Julen Manterola, Céline Mounole eta Blanca Urgell: *Lazarraga eskuizkribua: edizioa eta azterketa*, Gasteiz, UPV/EHU, 2020. Dorota Krajewska, Eneko Zuloaga, Ekaitz Santazilia, Borja Ariztimuño, Oxel Uribe-Etxebarria eta Urtzi Reguero: *Esteve Materraren Doctrina Christiana (1617 & 1623): edizioa eta azterketa*, Bilbo, UPV/EHU eta Euskaltzaindia, 2017. Koldo Ulibarri: *Dotrinazko sermoitegia: galduriko hizkerak eta dialektologia historikoa*, Gasteiz, UPV/EHUko doktorego-tesia, 2015.

44 Urtzi Reguero: *Goi-nafarrera arkaiko eta zaharra: azterketa eta testuak*, Gasteiz, UPV/EHUko doktorego-tesia, 2017.

45 Manuel Padilla: *Zuberoko euskararen azterketa diakronikoa: XVI-XIX. mendeak*, UPV/EHUko eta Bordeaux 3 Montaigeko doktorego-tesia, 2017.

46 Gidor Bilbao eta Joseba A. Lakarra: "Etxart-Ros gutuneria", (*Monumenta Linguae Vasconum* III. Jardunaldietan aurkeztutako komunikazio argitaragabea, Gasteiz, 2016/12/20, <<https://ehutb.ehu.es/video/58c67369f82b2be4338b45b0>>).

47 Camino: *Aztergaiak*.

48 Mitxelenak *Lengua común y dialectos vascos* (1981) artikuluan, euskalki historikoen

ekarri ditu⁴⁹. Horrenbestez, aipatutako arrazoi horiengatik erronkaria berrezagutzea behar-beharrezkoa da.

Gauzak horrela, erronkaria egungo ikerketa nagusietatik at gera ez dadin, eta euskalkiaren analisi diakronikoari heldu ahal izateko, lan honetan lekukotasunak bildu eta sailkatzeari ekitea erabaki dugu, ikusi dugunez, hizkeraren corpus historikoa filologikoki finkatzeko dagoelako eta egoera horrek eragin duelako Erronkaribarreko euskara azterketa ikergai iraunkor eta eraginkor ez izatea. Gainera, erronkaria hildako euskalkia izanik, testuak dira hizkuntzaren bilakabidearen lekuko bakarrak, baita ikerlariak hizkuntza-aldaketak berreraikitzeke erabil ditzakeen iturri bakarrak ere⁵⁰. Hori dela eta, hurrengo atalean xehetasun gehiago emango ditugu bildutako eta osatutako corpusari buruz.

3. ERRONKARIERAREN CORPUS HISTORIKOA

Erronkari haraneko euskara egun bizirik ez dirauen hizkera bat bada ere, bil daitekeen dokumentazio aski esanguratsuak ez du hizkuntzaren ikerketa-lana guztiz zapuztu, eta ikerketa-egoera hori antzeman dugu aurretik aipatutako azterketa anitz berrikustean (ik. § 2.). Gainera, hizkeraren egoera berezi hark ikerketa-lerro berriak irekitzea ahalbidetzen du, nahiz eta oraindanoko ikerketa dialektologikoetan ikergai horiek aztertu ez izan; alegia, euskararen historia ezagutzeko, baita Reguero⁵¹ eta Padilla⁵² ikertzaileren lanak osatzeko ere eta, halaber, Ekialdeko euskararen ikuspegi osoago eta orekatuagoa lortzeko. Horrez gain, erronkarierak hizkuntza endekapenaren erakusle izan daiteke eta, horri esker, azter daitezke hizkeraren eta baldintza soziolinguistikoaren arteko eraginak. Horrekin batera, esan dugunez, pil-pilean dagoen EBZko berreraiketaren eztabaidarako erronkarieraren bilakabide diakronikoa zehaztea ezinbestekoa izan daiteke⁵³. Dena dela, aurreikusten ditugun analisi soziolinguistiko historikoari zein dialektologiko diakronikoari ezin zaie heldu ez bada ikerketa hori egiteko oinarririk. Hots, sarreran aipatu bezala, erronkarieraren corpus historikoa finkatzeko dago, eta filologia lana lehenagoko eta ezinbestekoa du hizkuntzalariak⁵⁴. Ez hori bakarrik:

---

jatorria litzatekeen hizkuntz egoera proposatu zuen, erdaraz “éuskaró” deitu zuena eta hizkuntzalariok Euskara Batu Zaharra (EBZ) deritzoguna.

49 Rojo: “[n-/l- + herskari]”. Iñigo Urrestarazu: “Euskara Batu Zaharraren haustura: oinarri metodologikoak eta literaturaren berrikuspena”, *ASJU*, 56 (2), 2022, 107-142.or.

50 Lola Pons (arg.): *Historia de la lengua y crítica textual*, Madril, Iberoamericana, 2006.

51 Reguero: *Goi-nafarrera*.

52 Padilla: *Zuberoako*.

53 Joseba A. Lakarra: “Gogoetak euskal dialektologia diakronikoaz: Euskara Batu Zaharra berreraiki beharraz eta haren banaketaren ikerketaz”, in Irantzu Epelde (arg.): *Euskal dialektologia: lehena eta oraina*, Bilbo, UPV/EHU, 2011, 155- 241.or.

54 Werner Winter: “Linguistic reconstruction: The scope of historical and comparative linguistics”, in Edgar C. Polomé (arg.): *Research Guide on Language Change*, Berlin- New

iraganaldiko hizkuntz egoerak zehazteko, hizkuntzalariak filologiarik zehatzenaz eta zorrotzenaz baliatu beharra dauka⁵⁵ eta, horregatik, gure helburua Erronkaribarreko euskararen lekukotasunak bildu, sailkatu eta finkatzea da, etorkizuneko ikertzaileek eskura izan ditzaten, eta ikerketa berrietarako erronkarieraren corpusa erabilgarria izan dadin.

Horretarako, erabaki dugu erronkarieraz jaso diren testuei edota grabazioei gure jardunean lehentasuna ematea eta lekukotasun horien arabaera corpusa osatzea, horiek baitira hizkeraren erakusle fidagarrienak. Hori dela eta, hizkeraren inguruan egin diren lan dialektologiko zein soziolinguistikoak sailkapenetik at utzi ditugu. Izatez, egitasmo honetatik ez ditugu erabat baztertu, lan horiek euskalkiaren analisi diakronikoan ere eragina dutelakoan baikaude eta, hori dela eta, azterlan horietaz geroago mintzatuko gara (ik. § 3.2.).

3.1. Corpusaren sailkapena egiten ahaleginduaz

Azpimarratu dugunez, euskalkiaren corpus historikoa osatzeko dago eta guk, horren aurrean, erronkarieraz jasotako testuak sailkatzeko ardura hartu dugu. Horretarako, zenbait erabaki hartu behar izan ditugu: alde batetik, kontuan hartu ditugu ahozko zein idatzizko lekukotasunak; hala ere, ezaguna dugu generoak baldintza dezakeela testuaren fidagarritasun maila. Hain zuzen ere, Padillak⁵⁶ dioen moduan, dokumentu pribatuak hizkuntza informaletik hurbilago daude eta, hortaz, “aiseago urruntzen dira preskripziotik edo estilo eta errejistro landuek ekartzen ohi duten distantziatik”⁵⁷. Eskutitzak, adibidez, “beste zein-nahi idazki mota baino hurbilago dirateke hizkuntza mintzatutik”⁵⁸ eta, horregatik, fidagarritasun handiagoa bermatzen dute. Genero horren erakusle Etxart-Ros eta Mendigatxaren gutuneria ditugu. Aldiz, testu planifikatuak hizkuntza jaso eta formalaren lekuko dira, baina badira, halere, hizkuntzaren historiaren hutsuneak argitzeko ebidentzia baliagarriak. Izan ere, jarraian eskura utziko dugun sailkapenean ez da generoaren araberako bereizketarik egin, baina Padillak⁵⁹ dioena aintzat hartuz, irakurleak gogoan izan behar du lekukotasun guztiak ez daudela maila berean.

Bestetik, behin testuak aukeratu eta gero, pentsatu dugu horiek hiru garai desberdinen arabera bereiztea, Bonaparteren bidaien arabera, esate baterako, “beste euskal hizkera asko bezala, Louis-Lucien

---

York, Mouton de Gruyter, 1990, 11-21.or.

55 Meillet: *La Méthode*.

56 Manuel Padilla: “*Le Dauphin* itsasontziko gutuneria (1757) edo euskararen historia behetik”, *Lapurdum*, 2, 2015, 47.or.

57 Padilla: “*Le Dauphin*”.

58 Padilla: “*Le Dauphin*”.

59 Padilla: “*Le Dauphin*”.

Bonaparte (1813-1891) izan zelako hura argitara ekartzten lehena [...] eta hainbat gauza itzularazi zituen euskara hartara”⁶⁰. Horri esker, “... corpusaren atalik garrantzitsuena haren babesean osatu zen”⁶¹, baina Bonaparte Euskal Herrira etorri baino lehen, badaude erronkarierazko XVI. eta XVII. mende bitarteko lekukotasunak ere. Hain zuzen ere, denbora tarte honetan *MLV* ikerketa-taldeak aurkitu berri duen Etxart-Ros gutuneria dugu⁶², beharbada erronkarieraren lehen ebidentzia linguistiko aberatsa: Miguel Ros Erronkariko alkateak erronkarieraz (Zuberoko Gabriel Etxarteri) idatzitako 6 gutun. Izan ere, 1569an Burgi herriko epaiketari jasotako esaldiak dira “gaur egun erronkarieraz idatzitako texturik zaharrenak”⁶³ eta, horregatik, “bere antzinasunak interes eta balore handiko dokumentu bilakatzen du”⁶⁴. Aipatutako ebidentziez gain, lekukotasun zaharren artean ere sarreran azaldutako Arakistainen datu-bilketa⁶⁵ edo Añibaroren hiztegian⁶⁶ biltzen diren hitzak ditugu (ik. § 2.).

Bonaparteren garaira itzulirik, printzeak agindutako itzulpenetarako Pedro Prudencio Hualde Mayo izan zuen laguntzaile eta Bidankozeko lekuko horrek “San Mateoren Ebanjelioa” eta dotrina bat euskaratu zituen. Hainbat ikertzaileraren iritziz, “Erronkarieraz idatzirik dagoen testurik garrantzitsuena dugu, Mariano Mendigatxa Ornat bidankoztarrak R. M. Azkueri bidali zizkion eskutitzak gutxietsi barik”⁶⁷; baliteke Erronkaribarreko euskaraz gordetako testurik zabalena izateagatik. Ez hori bakarrik: 1. taulan ikus daitekeenez, Bonaparteren garaian jaso dira hizkeraren ebidentzia gehienak, baina printzearen bidaien ondorengoko lekukotasunak ez dira ostean geratu.

Hasieran esan dugunez, gutunak dira ahozko hizkuntzaren hurbileko lekukoak eta XIX. eta XX. mendearen hasieran ditugu baieztape horren bi adibide: Gaiarraren 1884ko eskutitza eta Mendigatxaren gutuneria (1902-1916). Mariano Mendigatxa Bonaparteren garaian ere ezaguna da, printzeak Erronkaribarrean izandako laguntzailetarik bat izan baitzen eta hizkuntzalariaren hirugarren bidaiari Mendigatxa izan zen “Erronkariraino eraman zuena”⁶⁸. Horrez gain, Azkuek ere Mendigatxa ezagutu zuen eta harreman horren lekuko aipatutako gutuneria dugu: “denboraldi honetan Mendigatxak oso informazio

60 Aznarez: *Uskararen*, 11.or.

61 Ulibarri: “Julian”, 410.or.

62 Bilbao eta Lakarra: “Etxart”.

63 Angos: *Erronkariara (I)*, 21.or.

64 Angos: *Erronkariara (I)*, 21.or.

65 Fita: “Suplementos”.

66 Añibarro: *Voces*.

67 Angos: *Erronkariara (III)*, 13.or.

68 Angos: *Erronkariara (II)*, 18.or.

garrantzitsua luzatu zion Azkueri erronkarierari buruz. Informazio guzti hau Azkuek argitaratu zuen bere *Particularidades del dialecto roncalés* lan ikusgarrian⁶⁹. Hori gutxi balitz, Erronkaribarreko gizarte-harremanen inguruan xehetasunak eman zituen eta, horrela, agerian utzi zituen haranaren hartu-emanak Nafarroako hegoaldeko herriekin eta baita iparraldeko hiztunekin ere. Informazio hori ezin baliagarriago izan da Erronkaribar linguistikoki nora begira egon den ikusteko⁷⁰.

Hala ere, hizkera galtzen ari zen garaian, batez ere azken hiztunei egindako grabazioak nabarmentzen dira⁷¹. Esan beharra dago ahozko hizkuntza gordetzen duten lekukotasun bakarrak direla horiek, baina aipatu gabe ezin dira utzi, halaber, erronkarierari buruzko azken lan lexikografikoak⁷².

Beraz, orain arte esandakoa laburbilduz, erronkarierazko testuak (ahozkoak zein idatzizkoak) hiru garaitan bereizi ditugu: Bonapartek Erronkaribarra ezagutu baino lehenagoko lekukotasunak, Bonaparteren eskutik sortutako corpusa eta, bukatzeko, erronkariara hiltzear zorian zegoenean⁷³, bildutako azken aztarna linguistikoak. Gogora bitez hizkuntza-azterketak sailkapenetik at utzi ditugula, horiek bereiziki taulan zehazten diren testuen gainean egin baitira. Dena dela, hurrengo atalean erakutsiko dugu ikerketa horiek erronkarieraren analisi filologikoan ere garrantzia dutela.

69 Angos: *Erronkariera (II)*, 18.or.

70 Camino: *Aztergaiak*.

71 Etxebarria: “1913ko”. Mitxelena *et al.*: “Contribución”. Artola: “Erronkariko uskaren”. Artola: “Erronkariko”. Artola: “Fidela”.

72 Nikolas Alzola: “El manuscrito de Ochandiano de la Biblioteca Julio de Urquijo”, *BAP*, 1, 1962, 80-82.or. Izagirre: “Erronkariko”.

73 Hala ere, Bonaparte euskalkiaren endekapen prozesuaz ere jabetu zen: “En Burgui el vascuence era ya la lengua de una minoría y sólo lo hablaban algunas personas que no eran ya jóvenes. Excepto en Uztárroz e Isaba donde los hombres entre sí se valían indistintamente del vascuence y castellano, éste era el medio de expresión único de los roncaleses, pero usaban el vascuence para hablar con las mujeres.” (Mitxelena: “La posición”, 124.or.).

L.-L. Bonaparte baino lehenago		
Testua	Data	Edizioa
Burgiko epaiketa	1569	Idoate (1975)
Etxart-Ros gutuneria	1616-1617	Bilbao & Lakarra (2016)
Arakistainen datu-bilketa	1746	Fita (1880)
Añibaroren hiztegia	[ca. 1800]	Añibarro (1963)

L.-L. Bonaparteren garaia		
Testua *	Data	Edizioa
Hualde Mayoren “San Mateoren Ebanjelioa”	[ca. 1870]	Pagola <i>et al.</i> (1997)
Hualde Mayoren “Bidankozeko dotrina”	-	Pagola <i>et al.</i> (1997); Camino & Gómez (1992)
Bonaparteren hiztegia	[ca. 1850-1891]	Mitxelena (1958)
Dotrina (Orokorra)	-	Pagola <i>et al.</i> (1997)
Dotrina (Nahastuta)	XIX. mendea	Pagola <i>et al.</i> (1997); Gómez (1991)
<i>Canticum trium puerorum</i> (Orokorra)	-	Pagola <i>et al.</i> (1997)
<i>Canticum trium puerorum</i> (Bidankoze)	-	Pagola <i>et al.</i> (1997)
<i>Benedicite</i>	-	Pagola <i>et al.</i> (1997)
<i>Aita gorria</i>	-	Pagola <i>et al.</i> (1997)

* “Bonaparteren hiztegia” izan ezzik, gainerako lanei jarritako izenburuak Pagola *et al.* (1997) lanetik ateratakoak dira.

L.-L. Bonaparte ondoren		
Testua	Data	Edizioa
Julian Gaiarraren gutuna	1884ko abenduaren 19a	Ulibarri (2016)
Mendiatxaren gutuneria	1902-1916	Irigoien (1957); Estornés Lasa, J. (1984)
Trebitschen grabaketa	1913	Etxebarria (1992)
Mitxelenaren grabaketak	1953	Mitxelena <i>et al.</i> (1953)
<i>Erronkariko euskal-ondakin batzuk</i>	1959., 1961	Izagirre (1959, 1961)
Otxandioko hitz-zerrenda*	[ca. 1840]	Alzola (1962)
Artolaren grabaketak	1997, 1980, 2000	Artola (1997, 1980, 2000)

* “El cura de Ochandiano regaló a Resurrección María de Azkue un vocabulario manuscrito, del que hizo uso en su Diccionario con la abreviatura “ms-Otx”. Azkue supuso que su autor sería el P. Zabala” (Alzola, 1962: 80).

1. taula: Erronkarieraren corpusa XVI. mendetik XX. mendera bitartean.

3.2. Erronkarierari buruzko ikerketa-lanak: Antso Jakituna Fundazioko corpusa

Erronkarierazko lekukotasunen sailkapenean nabarmenak dira hizkeraren hutsune filologikoak: alde batetik, testurik zaharrena XVI. mendeko esaldi solteek osatzen dute eta analisi diakronikorako idealena ebidentzia zaharrak biltzea bada ere, testuaren luzerak ere garrantzia du. Aipatutako bi ezaugarri horiek baditu Etxart-Ros gutuneriak, baina ez ditugu bereizgarri horiek berriro jasoko bi mende igaro arte, Bonaparte printzeak agindutako itzulpenei esker, alegia. Hala ere, lehen azaldu dugun bezala, nahiz eta erronkarieraz gordetako testuak eskasak izan, Erronkari haraneko euskara ikergai interesgarria izan da ikertzaile askorentzat, eta hori begi-bistakoa da euskalkiari buruz egin den nolabaiteko ikerketen zerrenda luzea berrikustean (ik. § 2.).

Lan horiek ere erronkarieraren corpusaren parte dira; izan ere, ez daude 1. taulako lekukotasunen maila berean, azken hauek hartzen baitute hizkuntzaren analisian hizkuntzalariaren arreta osoa. Edonola ere, hizkuntza-azterketak Erronkaribarreko euskara ikertzerakoan aintzat hartu behar dira, gure helburua, besteak beste, analisi diakroniko zehatz, sakon eta egungoa, estandarretan kokatua egitea baita. Hori dela eta, Erronkaribarra ikergai den lan oro kontuan izan behar dugu, ikerketa horietan aztertutako hizkuntza-alderdia edozein dela ere: soziolinguistika, dialektologia, lexikografia, onomastika...

Ikerketek Erronkari haraneko euskararen azterketari ere ekarpena egiten diotela frogatzeko, lan honetan hurbilketa bat egin nahi izan dugu Antso Jakituna Fundazioko testuekin⁷⁴. Dena dela, esan behar dugu azterketa osoagorako azpiegitura guztien corpusak arakatu beharko genituzkeela, hala nola, Azkue Biblioteka eta Artxiboa, Koldo Mitxelena Kulturuneko Liburutegia, Nafarroako Liburutegia eta Erronkariko Batzar Nagusiaren Artxiboa. Ikuskatzekoak dira, halaber, Espainiako eta Frantziako Biblioteka Nazionalak edota Baionako Artxiboa. Hala ere, Gasteizkoak garela aprobetxatuz, gertuko Fundaziora hurbiltzea erabaki dugu erronkarieraz zer-nolako lanak jaso diren ikusteko eta testu horiek etorkizunean egingo dugun euskalkiaren ikerketari zer ekarpen egin diezaioketen aurreikusteko.

Horretarako, Erronkaribarrarekin zerikusia duten testu guztiak bildu ditugu⁷⁵ eta askotariko lanak aurkitu ditugu: lehenik eta behin, bailarako

⁷⁴ Zaraitzerari buruzko azterketa guri ez dagokigun arren, ikusi dugu Fundazioak ere askotariko testuak biltzen dituela hizkeraren inguruan. Horregatik, erronkarieraren corpus aberatsa ez ezik, egun desagertuta dagoen beste euskalkiena ere badu eta, horrenbestez, ikerketa berriak ahalbidetzen ditu.

⁷⁵ Bildutako lan asko aurrekarietan aipatutakoak dira (ik. § 2.). Horregatik, atal honetan ezagunak ez genituen lanak bakarrik jaso ditugu.

etnologiari buruzko lan asko daude, batez ere jantziei eta “ainariei” buruzkoak. Hala ere, ugariagoak dira soziolinguistika historikoarekin zerikusia duten testuak, nahiz eta batzuk etnologiakotzat ere har daitezkeen, Erronkaribarreko hiztunen ohiturei buruz hitz egiten baitute, adibidez, *Vecindad y derecho consuetudinario: análisis de los usos y costumbres comunitarias en el valle de Roncal* delakoak⁷⁶. Aitzitik, gainerako lanek lotura handiagoa dute ikergai dugun geografian izandako gertaera historikoekin, eta horiek lagun diezagukete herrien arteko harremanak zehazteko eta hizkuntzan izan duten eragina aztertzeke, XVII. eta XVIII. mendeetan Zuberoa eta Erronkaribarraren artean izan ziren bezala⁷⁷, adibidez, Idoateren lanak⁷⁸. Bestalde, badaude oikonomia eta onomastika jorratzen duten ikerketak⁷⁹ ere, baina gure arreta berezia jaso du inguru honetako armarren inguruko ikerketak⁸⁰. Azkenik, Erronkari haraneko industria eta gastronomiarekin erlazionatzen diren deskribapen batzuk daude⁸¹.

Nolanahi ere den, zenbait generotako eta gaitako testuekin behaketa zehatzagoa egin nahi izan dugu, lan horiek erronkarieraren analisisan eragina eta baliagarriak izango direlakoan baikaude. Hori dela eta, etnografia, soziolinguistika, historia eta hizkuntza berarekin zerikusia duten ikerketak aukeratu eta sakon ikertu ditugu; guztira 7 izan dira: Ordunaren analisi etnografikoa⁸², Aznarezen azterketa lexikografikoa⁸³, Angosen argitalpenak⁸⁴ eta, bukatzeko, Oterminen musikari buruzko artikulua⁸⁵.

76 Pablo Miguel Orduna: “Vecindad y derecho consuetudinario: análisis de los usos y costumbres comunitarias en el valle de Roncal”, *Cuadernos de etnología y etnografía de Navarra*, 86, 2011, 147-203. or.

77 Rojo: “[n-/l- + herskari]”.

78 Fernando Idoate: *La comunidad del Valle de Roncal*, Iruña, Nafarroako Diputazioa, 1977. Fernando Idoate: *El Tributo de las tres vacas*, Nafarroako Gobernua, 1987.

79 Josune Aznarez: “Erronkaribarko etxe-izen euskaldunak”, *Cuadernos de etnología y etnografía de Navarra*, 92, 2018, 199-236.or. Juan Karlos Mugartza: “Onomástica genérica roncalesa ligada a casas y edificios”, *Filología y Didáctica de la Lengua*, 17, 2018, 104-158. or. Juan Karlos Mugartza, Jone Alastuei, Josune Aznarez, Maitane Bake, Enrique Galán, Félix Galetx, Dabid Lalana, Ángel M. Pérez eta Koldo Viñuales: *Erronkariko etxeak – Las casas del Valle de Roncal*, Erronkari, Erronkariko Batzorde Nagusia, 2018.

80 Miguel Ancil: “Origen del escudo del valle Roncal: leyenda”, *Euskalerrriaren alde*, 174, 1918, 201-206.or.

81 Sebastián Aguirreche: “Fabricación del queso del Roncal”, *Gastronomiazko Euskal Anaiarte*, 30, 1994, 66-70.or. Fernando Hualde: *Indumentaria roncalesa*, Iruña, Lamina-rra, 2013. Asunción Urzainki: “Evolución de la ganadería en el Valle del Roncal”, *Lurralde*, 3, 1980, 43-100.or. Luis Villar: “El sistema ganadero roncalés en 1976”, *Pastos*, 2, 1976, 271-277.or.

82 Orduna (arg.): *Ugaltiarak*.

83 Aznarez: *Uskararen*.

84 Angos: *Erronkariera (I)*. / Angos: *Erronkariera (II)*. / Angos: *Erronkariera (III)*.

85 Otermin: “Folklore”.

3.2.1. *Orduna*

Ordunak bere lanean “proporcionan un conocimiento completo de los suelos musivos en el Valle del Roncal, cuyo estudio ha sido abordado desde la más amplia variedad de perspectivas”⁸⁶. Ikerketa honek harritu gaitu erronkarieraz jasotako hitz ugariengatik eta ez hori bakarrik: euskarazko berbez gain, itzulpena ere eskaintzen du eta, horri esker, irakurleak hizkeraren lexikoa ikasteko aukera du. Horrenbestez, ikusitako hitz-zerrenda hori bada euskalkiaren lexikoaren lekuko eta, gainera, arkeologiaren inguruko lana izanik, erronkarieraz jasotako testu gutxitan aurkitzen dugun hiztegi bat ezagutzeko aukera ematen digu, gai nagusia zehatza eta teknikoa izanik. Behaketa hori alferrik izan ez dadin, agertzen diren hitz guztiak biltzea erabaki ditugu, baita idazleak gaineratzen duen esanahia edo itzulpena ere:

Hitza	Esanahia / Itzulpena
“karrikas”	‘kaleak’ (11) ⁸⁷
“ugaltiarak”	<i>cantos rodados siguiendo con mayor o menor maestría los lineales establecidos</i> (13)
“eskaratze”	<i>zaguán</i> (23)
“kaltzada”	<i>vocablo continuado en el dialecto vasco local</i> (25)
“eskaratzëak”	<i>vestibulos</i> (28)
“kliko”	<i>soportal de la iglesia</i> (31)
“oratxe”	<i>inclemente tempestad invernal</i> (51)
“beri”	<i>el pórtico</i> (59)
“borta”	<i>entrada</i> (59)
“etseborta”	<i>puerta principal se accedía al zaguán</i> (59)
“ol” / “egargei”	<i>en tiempos pasados estaba cubierta con tablillas de madera de haya, “ol” o “egargei”</i> (59)
“borma” / “mugaia”	<i>los muros maestros</i> (59)
“leixöak”	<i>estrechas ventanas</i> (61)
“sabaiaio”	<i>desván-pajar</i> (61)
“pinpaiak”	<i>lumberas</i> (61)
“baranda” / “zoladura”	<i>balcón</i> (61)
“ganbratxos”	<i>habitáculos o departamentos</i> (61)
“gonibe”	<i>bodega o despensa</i> (61)
“zurgüak”	<i>escalones de madera</i> (61)
“sukalte”	<i>cocina</i> (61)
“xabalko”	<i>rellano</i> (62)
“zibi”	<i>solera</i> (62)

⁸⁶ Orduna (arg.): *Ugaltiarak*, 7.or.

⁸⁷ Parentesi artean orrialdeen zenbakiekin soilik agertzen diren aipuak hizpide ditugun lanetatik ateratakoak dira.

“teilagintzak”	<i>tejerías</i> (71)
“zaplas”	<i>glebas</i> (74)
“pikotx”	<i>piqueta</i> (74)
“latsunabiak”	<i>caleras locales</i> (75)
“ganztegi”	<i>quesería</i> (77)
“eskarataze”	<i>vestibulos</i> (89)

2. **taula:** Ordunaren lanean bildutako erronkarierazko hitz-zerrenda.

Izan ere, badira beste hitz batzuk zehaztapenik gabe, hala nola “usin” (28), “buro” (61), “bizkarra” (62), “goizibi” (62), “êrnaia” (62), “oroer” (113); hala ere, “buro”k badu azalpen etimologikoa: “está presente en el Pirineo desde el valle roncalés hasta la muga con Cataluña como una isoglosa lingüística del latín *burius*”⁸⁸. Ikus daitekeenez, hizkuntza-azterketari dagokionez, lan honek hiztegiaren ikuspegi eguneratua erakusten du, ikerketa 2022an argitaratu baitzen. Horrez gain, hitz-zerrendan sakondu gabe ondorio fonetikoak eta morfologikoak ere atera daitezke, adibidez, hitzaren osaeraren erakusgarri, besteak beste, “ganztegi”, “sukalte” eta “etseborta” ditugu, hotsen galera eta fenomeno horrek eragin dituen bokal metaketak (“sabaiaoa”), eta etorkizunerako uzten ditugun hain agerikoak ez diren beste gertakari batzuk. Beraz, lehen hurbilketa honek erakusten du Ordunaren ikerketaren helburua bestelakoa izan arren, erronkarieraren hizkuntza-azterketarako baliagarria izan daitekeen corpusa biltzen duela; kasu honetan, hiztegiari mesede eginez.

3.2.2. *Aznarez*

Gorago aurreratu dugunez, Aznarezen lana lexikografikoa da, baina soziolinguistika esparruan arituta hitzunen erantzunez baliatzen da ikerketa hori egin ahal izateko. Hain zuzen ere, Erronkarin bizirik dirauen 502 hitz jasotzen ditu, batzuk euskarazkoak eta beste batzuk euskararen bidez erromantzetik hartutakoak⁸⁹, kallesei ezagutzen dituzten ala ez galdetuz.

Egileak bere kabuz hitzak topatzen dituenaz, pentsa daiteke analisiak sinesgarritasuna galtzen duela, baina metodologiaren fidagarritasuna bermatzeko asmoz, Aznarezek Erronkaribarreko hitzunik bakarrik elkarriketatzen ditu, lekukoaren hitzun-profilak ziurtatuz. Horrela, hitzunen erantzunen arabera, hiztegi zabala osatzen du, eremu-semanticoko desberdineko berbak bilduz: animaliak, edariak, eguraldia, ekintzak, eliza, eremuak, esamoldeak, etxea, festa, musika, dantzak, gorputza, haur hizkera, janariak, jantziak, apaingarriak, jatorria, jolasak, lana, sentimenduak, eta, azkenik, zuhaitzak, landareak eta loreak.

88 Orduna (arg.): *Ugaltiarrek*, 73.or.

89 Hau da, euskarak barneko analisisirik gabe hartutako maileguak (Rojo: “[n-/l- + herskari]”, 15.or.).

Ikerketa hau, beraz, Ordunaren lanarekin batera⁹⁰, baliagarria da euskalkiaren (egoera modernoaren) lexikoaren ikuspegi eguneratua lortzeko. Era berean, hitz-zerrenda horri esker, ikerketa honetan ere lor daitezke ondorio morfologiko eta fonetikoak. Gainera, lekukoak herri ezberdinetakoak direnez, iker daiteke geografiaren arabeko barietate linguistikoa, hots, Erronkaribarreko herrien arteko desberdintasun lexikalak lekukotu eta zehaztu ahal dira, eta analisi hori erabilgarria izan liteke Erronkari haraneko eremuen arteko harreman linguistikoak ezartzeko. Hala ere, ikerketa lexikografiko batetik ezin dugu ondorio sakonik atera, eta antzeman daitekeenez, mota honetako lanek ezer gutxi esan dezakete hizkeraren sintaxiaren inguruan.

3.2.3. *Angos*

Angosen lanak aurreko bi ikerketak baino lehenago argitaratu izan diren arren, erronkariaren gramatikari buruzko informazio zehatza eskaintzen dute eta, horrenbestez, gure ikerketa-ildotik hurbilago daude. Horretarako, Angosek hiru liburuki idatzi ditu eta argitalpen bakoitzak du bere ikergai nagusia.

Lehenik eta behin, erronkariaren gramatikak eta aditzak osatzen duen lana argitaratzen du 2005ean. Ikerketa horrek helburu didaktikoa du: “euskalkia jendearengana hurbiltzeaz gain, hura konparaketa bidez errazago ezagutzeko edo ikasteko bidea ematen digu”⁹¹. Izan ere, euskalkiaren deskribapen gramatikaz arduratzen da erronkariaren eguneroko bizimodutik desagertu ez dadin eta, beraz, Aznarezek⁹² bezala, Angosen asmoa biltze-lana egitea ere bada. Dena dela, euskalkiaren gramatikaren deskribapenerako idatzizko lekukotasunetan oinarritzen da eta horiek jada ezagunak ditugu: Mendigatzaren gutuneria, Hualde Mayoren itzulpenak, Fidela Bernaten grabaketak... (cf. 1. taula). Horrela, hainbat taula sortzen ditu aditz-laguntzaileak, aditz-sintetikoak⁹³, izenordainak, erakusleak, izen arruntak, lekuzko aditzondoak, aspektua eta aditz-izenaren deklinazioak zehaztuz. Horrez gain, azentuaren erabileraz bada sarrera txiki bat eta aipatu gabe ez ditu uzten erronkariaren berezitasun formatuenak; alegia, erlatiboak perpausak, artikuluen erabilera eta solezismoa.

Zalantzarik gabe, ikerketa hori ezinbestekoa da analisi diakronikorako, besteak beste, gramatikari buruzko informazio zehatza, baita bisuala ere, eskaintzen duelako eta, gainera, aurreko lanek ez bezala, eginkizun horretarako corpus historikoan oinarritzen delako. Bigarren liburuan,

90 Orduna (arg.): *Ugaltiarak*.

91 Angos: *Erronkariara (I)*, 12.or.

92 Aznarez: *Uskararen*.

93 Jarraian zerrendatuko ditugu Angosek azaltzen dituen aditz-sintetikoak: “egon”, “xakin”, “eroki”, “xin”, “xoan”, “ebili”, “eraman” eta “eman/emon”.

ordea, José Estornés Lasaren *Erronkariko uskaraz elestak*⁹⁴ azterketan ikusitako lekukoak akatsak zuzentzen ditu. Horretarako, Simona Anaut, Doroteo de Miguel, Balbina Ederra eta Ricarda Pérezen grabaketak ditu hizpide eta, ondorioz, bigarren lan hau euskalkiaren azterketa fonetikora gehiago hurbiltzen da.

Aitzitik, azken argitalpenean berriro idatzizko testuak aztertzea mugatzen da, Hualde Mayok euskaratu zituen San Mateoren Ebanjelioa eta Bidankozeko Dotrina berrikusiz, hain zuzen ere. Kasu honetan, *Esaldiak*⁹⁵ lanean bezala, Bonaparteren laguntzailearen testuetan bildutako akatsak zuzendu eta iruzkintzen ditu: “Ibaxa-ko azken *uskaldun*-ei gertatzen zitzairen bezala Prudencioren uskarak ere garai hartako gaztelararen ondorioak agerian uzten dizkigu. Zuzenketak, beti oharren bidez, erronkarierak eta, hain zuzen ere, Bidankozeko mintzairak jasaten zuen eragin handi hura arteztu nahian egin dira”⁹⁶.

Dena dela, aipatutako azken bi liburu hauek gure ikerketa asmotik urrunago daude, gramatika liburua ez bezala, egilea lekukotasunetan ikusitako akatsak zuzentzera mugatzen baita. Horrez gain, gure analisian jatorrizko testuek lehenetsuna izan arren, Angosen azken bi liburuek aukera ematen dute idazleak hutsegitez jotzen dituen ezaugarrien arazoak bilatzen saiatzeko, eremu geografikoarekin, baldintza historikoekin eta hiztun-profilarekin zerikusia dutelakoan baikaude. Hala ere, Angosen lanek hizkuntza hizpide badute ere, lehen begiratu honek frogatuko luke ikerketa guztiak ezin zaizkigula baliagarriak izan, eta analisi batzuk bestelako azterketa-ildokoak izan arren, erronkariara aztertzekeo lagungarriagoak izan daitezkeela.

3.2.4. Otermin

Orain arte ikuskatutako liburuez jardun dugu, baina testu-generoen arteko desberdintasunak ote dauden ikusteko, Antso Jakituna Fundazioak gordetzen dituen aldizkarietara jo dugu eta Erronkaribarraren inguruan mintzatzen den artikulu bat aukeratu dugu, *Txistulariko* “Folklore Roncalés” saira, alegia. Nafarroako aldizkaria dugu hau, “Euskaleriko txistularien alkartasuna”ren eskutik sortua eta, horrenbestez, artikulu guztiek musika dute mintzagaia. Ikergai dugun artikuluak, halaber, Erronkari haraneko musikaz dihardu, Otermin idazlea ohartu baita bailarako folkloreak ez duela jendearen arreta berenganatu: “Su paisaje, sus considerables cumbres, el Tributo de las Tres Vacas... incluso el queso, hacen que el Valle del Roncal sea un valle conocido, pero lo que es desconocido para muchos es el aspecto folklórico”⁹⁷. Horren aurrean,

94 Estornés Lasa: “Erronka’riko”.

95 Angos: *Erronkariera* (II).

96 Angos: *Erronkariera* (II), 13.or.

97 Otermin: “Folklore”, 5.or.

Erronkaribarreko lekukoak elkarrizketatuz, egileak janzkeraz, dantzez, abestiez eta ohiturez hitz egiten du eta, hortaz, Erronkari haraneko kultura ezagutaraztea du helburu, asmo horretarako beharrezkoa den biltze-lanari ekinez, Aznarrek⁹⁸ bere hiztegiarekin egin duen bezala (ik. § 3.2.2.).

Esan beharra dugu lan honek gure arreta osoa lortu duela, gai nagusia eremuko musika eta bere ohiturak izan arren, erronkarieraz jasotako zenbait abesti edo bertso biltzen dituelako eta, horrela, testu gehiago ezagutzeko aukera eman digu, ondoren, corpus historikoa osatu ahal izateko. Ez hori bakarrik: euskararen hizkuntza-azterketan atsotitzak, baladak eta eresiak gainerako testuetatik bereizten dira, mota honetako testuak ahozko tradizioetik datozenak direnez, lekukotasun hauek zehatzago aztertzea eskatzen dutelako, noiz idatzi ziren kontuan hartu beharrean, noiz sortu bide ziren aintzat hartu izanaren ondorio, horrelako testuek askotan lehenagoko hizkuntz egoera baten gordailu baitira. Bereizketa hau ez da anekdota hutsa, *Refranes y Sentencias* (1596) lekukotasunaren azterketan ikusi bezala, atsotitzak buruz ikasten ziren eta horiek belaunaldiz-belaunaldi transmititu dira ia aldaketarik gabe hein handi batean gramatika zaharrean. Hori dela eta, testu mota horretan, eta ahozko tradizioetik datozen bezalakoetan, idatziz gorde dira galdurik edo galtzear ziren hainbat hitz forma eta frogapen horrek berretsiko luke hasieran esandakoa (ik. § 3.), hau da, lekukotasun guztiak ez daude maila berean eta testuek eskaintzen duten informazioarekin tentuz ibili behar gara, horien testu-generoa zein den ahantzi gabe.

Lan honetan, Erronkari haraneko euskararen ikerketa-egoeraz jardun dugu. Horrela, ohartu gara oraindonoko ikerketetan ikuspegi sinkronikoa eta atomista gailentzen dela, bereiziki erronkarieraren azken lekukoekin egindako azterketa dialektologikoak nabarmentzen baitira. Ez hori bakarrik: azken 20 urteetako ikerketa egitasmoetan euskararen hainbat lekukotasun garrantzitsuren azterketa eta edizioa landu badira ere, ikusi dugu ikertzaileek Erronkaribarreko testuak edizio-lanetatik zein beren-beregiko ikerketatik kanpo utzi dituztela. Hala ere, konturatu gara hutsune linguistiko horien eragileetako bat hizkeraren corpus historikoa egin gabe dagoelako dela eta, horregatik, analisi filologiko horri heltzea erabaki dugu, Meillet⁹⁹ eta Mitxelena¹⁰⁰ aldarrikatu bezala, lan filologiko zehatza ezinbestekoa baita teoria linguistiko hoberena lortu ahal izateko.

4. ONDORIOAK

98 Aznarez: *Uskararen*.

99 Meillet: *La Méthode*.

100 Mitxelena: *Lenguas*.

Horrenbestez, erronkarieraz jasotako lekukotasun arabera sailkapen bat egin dugu, Bonaparte printzearen bidaien arabera desberdinu duguna eta, horretarako, ahozko zein idatzizko testuak aintzat hartu ditugu. Aurrekarietan zehaztutako lanak, ordea, sailkapenetik at utzi ditugu, hizkuntza-azterketan ikerketek ez baitute lehentasuna. Izan ere, aurrekarietan (ik. § 2) ikusitako azterketa horiek analisi diakronikorako baliagarriak direlakoan gaude eta hipotesi hori frogatuz nahian, Antso Jakituna Fundazioko corpusa arakatu dugu, Erronkaribarraren inguruan egin diren lan guztiak bilduz. Horrela, zehaztu dugu batzuk etnografiari buruzkoak direla, beste batzuk, ordea, soziolinguistikaren edo gertakari historikoen ingurukoak. Era berean, badaude oikonimia eta onomastikako lanak ere, eta geografia horretako armariak ere ikergai izan dira.

Dena dela, ikerketa horien ekarpena hizkuntza-azterketan gehiago zehaztu nahi izan dugu eta, hori dela eta, ikerketa-helburu desberdinak dituzten 7 lan berariaz sakonago aztertu ditugu, Orduna¹⁰¹, Aznarez¹⁰², Angos¹⁰³ eta Oterminen¹⁰⁴ argitalpenak, hain zuzen ere. Horrela, erakutsi dugu Orduna eta Aznarezen lanek erronkarieraren lexikoari buruzko informazio eguneratua eskaintzen dutela. Aitzitik, Angosen liburuen helburua hizkuntzaren analisisian ekarpen egitea bada ere, gure ikerketa-lerrotik gehien urruntzen direnak dira; alegia, bereziki azken bi ikerketetan egilea lekukotasunak zuzentzera mugatzen da, baina guk ikuspuntu hori aprobetxatuko dugu idazleak akatsatzat kontsideratzen dituen fenomenoak zergatik gertatzen diren azaltzeko eta, halaber, erronkarieran zergatik ez diren espero ulertzen saiatzeko. Bestalde, Oterminen lanari esker erronkarierazko zenbait bertso-lerro bildu ditugu eta, horren aurrean, gogoratu dugu euskalkiaren ikerketan genero mota honetako testuek lehentasuna dutela, ahozko hizkuntzatik gertuago egotea espero delako.

Beraz, lehen hurbilketa honetan erronkarierari buruzko testu historikoen eta ikerketen bilduma bat egin dugu, Antso Jakituna Fundazioko corpusetik lortutako lanekin batera. Horri esker, etorkizunean lan honetan zehaztutako corpusetik abia gaitzke, eta, horrez gain, frogatu dugu euskalkiari buruzko ikerketak ez direla soilik baliagarriak hizkuntzaren analisisirako, lagungarri baitira orobat gainerako ikerketa esparruetako lanak. Izan ere, etorkizunerako uzten dugu beste artxibo batzuetako corpusak aztertzea, esan dugunez, ahalik eta lan filologiko zehatzena egiten saiatu behar baikara euskalkiaren bilakaeraren ikuspegi orekatuagoa eta osoagoa lortzeko.

101 Orduna (arg.): *Ugaltiarak*.

102 Aznarez: *Uskararen*.

103 Angos: *Erronkariera (I)*. / Angos: *Erronkariera (II)*. / Angos: *Erronkariera (III)*.

104 Otermin: "Folklore".

Aguirreche, Sebastián: “Fabricación del queso del Roncal”, *Gastronomiazko Euskal Anaiartea*, 30, 1994, 66-70.or.

Alzola, Nikolas: “El manuscrito de Ochandiano de la Biblioteca Julio de Urquijo”, *BAP*, 1, 1962, 80-82.or.

Angos, Alberto: *Erronkariera (I) – Gramatika*, Donostia, Hiria, 2005a.

—: *Erronkariera (II) – Esaldiak*, Donostia, Hiria, 2005b.

—: *Erronkariera (III) – Testuak*, Donostia, Hiria, 2007.

Ancil, Miguel: “Origen del escudo del valle Roncal: leyenda”, *Euskalerrriaren alde*, 174, 1918, 201-206.or.

Artola, Koldo: “Erronkariko uskararen azken hatsak ... eino're!!”, *FLV*, 9, 1977, 75-108.or.

—: “Erronkariko ‘uskara’ren azken hatsak ... oraino’re”, *FLV*, 12, 1980, 49-86.or.

—: “Fidela Bernat anderea, euskal hiztun erronkariarra (eta II)”, *FLV*, 85, 2000, 487-512.or.

Añibarro, Pedro Antonio: *Voces bascongadas diferenciales de Bizcaya, Gipuzcoa y Navarra*, Bilbo, Caja de Ahorros Vizcaína, 1963 [ca. 1800], (<https://www.euskaltzaindia.eus/dok/iker_jagon_tegiak/6741.pdf>, 2023/06/05).

Azkue, Resurrección María: *Diccionario vasco – español – francés*, Bilbo, Euskaltzaindia, 1984 [1905-1906], (<https://www.euskaltzaindia.eus/dok/iker_jagon_tegiak/381.pdf>, 2023/06/04).

—: “Particularidades del dialecto roncalés”, *Euskera*, 12, 1931, 207-406.or.

Aznarez, Josune: “Erronkaribarko etxe-izen euskaldunak”, *Cuadernos de etnología y etnografía de Navarra*, 92, 2018, 199-236.or.

—: *Uskararen eleak: Euskararen biziraupena erronkariarren egunero-ko hizkeran / Las palabras del uskara: Pervivencia del euskera en el habla cotidiana del Valle de Roncal*, Iruña, Pamiela, 2020.

Bilbao, Gidor; Gómez, Ricardo; Lakarra, Joseba A.; Manterola, Julen; Mounole, Céline eta Urgell, Blanca: *Lazarraga eskuizkribua: edizioa eta azterketa*, Gasteiz, UPV/EHU, 2020.

Bilbao, Gidor eta Lakarra, Joseba A.: “Etxart-Ros gutuneria”, (*Monumenta Linguae Vasconum* III. Jardunaldietan aurkeztutako komunikazio argitaragabea. Gasteiz, 2016/12/20, <<https://ehutb.ehu.es/video/58c67369f82b2be4338b45b0>>).

Bonaparte, Louis-Lucien: *Études sur les trois dialectes basques des vallées d’Aezcoa, de Salazar et de Roncal, tels qu’ils sont parlés à Aribre, à Jaurrieta et à Vidangoz*, Londres, 1872.

Camino, Iñaki: *Aztergaiak Ipar Euskal Herriko euskararen berrikuntzez*, Leioa, UPV/EHU, 2022.

Camino, Iñaki eta Gómez, Ricardo: “Bonaparteren argitaratzeko irizpideez: Aezkoa, Zaraitzu eta Erronkariko dotrinak (I)”, *ASJU*, 26-2, 1992, 453-581.or.

Estornés Lasa, Bernardo: “De arte popular. El Valle de Erronkari: arte popular infantil”, *RIEV*, 21, 1930, 206-220.or.

—: “El último txutxunero roncalés”, *Txistulari*, 30, 1962, 9.or.

—: *Cuentos roncaleses, poemas y otras cosas navarras*, Donostia, Auñamendi, 1980.

—: “El dialecto roncalés en la muga de Aragón y Bearn”, in *Piarres Lafitteri omenaldia*, Bilbo, Euskaltzaindia, 1983, 215-218.or.

—: “De toponimia roncalesa”, in Edorta Kortadi, Juan Carlos Etxegoyen & José Ángel Irigaray (arg.): *Aingeru Irigarayri omenaldia*, Donostia, Eusko Ikaskuntza, 1985, 379-388.or.

—: *Diccionario español – uskara roncalés / Erronkariko uskararen hiztegia*, Iruña, Nafarroako Gobernua, 1997.

—: “Cómo se gestó el diccionario español-uskara roncalés”, *FLV*, 79, 1998, 523-534.or.

Estornés Lasa, José: *Erronkari'ko uskara*, Zarautz, Itxaropena, 1968.

—: “Erronkari'ko uskaraz elestak. Fraseología roncalesa”, *FLV*, 40, 1982a, 461-483.or.

—: “Jesu-Kristo gore Jeinaren Ebanjelio Saintua. Pedro Prudenzio Hualde Mayo. Oraiko ortografia eta anotazione batzuk”, *FLV*, 39, 1983b, 43-103.or.

—: “Mendigatxak Azkueri kartak, 1902-1916. Eta Erronkariko Uskaratik utzulpen ta goarpenak”, *FLV*, 43, 1984, 55-127.or.

—: “Zoilo'ren Uzta. La cosecha de Zoilo”, *FLV*, 45, 1985, 31-93.or.

Estornés Lasa, Mariano: “Los últimos euskaldunes de Izaba (Roncal)”, *BAP*, 19, 1953, 93-94.or.

— eta Estornés Lasa, José: “J. Estornés Lasa uskara roncalés “no debe morir”, *Punto y hora de Euskal Herria*, 5, 1976, 30.or.

Etxebarria, José María: “1913ko Vienako euskal grabaketak, III. Erronkariera”, in *Luis Villasanteri omenaldia*, Bilbo, Euskaltzaindia, 1992, 161-176.or.

Fita, Fidel: “Suplementos al Diccionario trilingüe del P. Larramendi, escritos en 1746 por el P. fray Jose de Maria, Carmelita Descalzo”, *Revista de Ciencias Históricas*, 2-3, 1880, (<<https://www.kmliburutegia>

eus/Record/25744>, 2023/05/16).

Gabilondo, Joseba: “Erronkariera”, in José Luis Álvarez Enparantza & Gotzon Aurrekoetxea (arg.): *Euskal Dialektologiaren hastapenak*, Bilbo, Euskaltzaindia, 1983, 335-409.or.

—; Hernández, Carlos eta Olaziregi, Mª Jose: *Erronkarieraren testu guztien bilduma (1569- 1900)*, UPV/EHUko lan argitaragabea, 1985.

Gómez, Ricardo: “Erronkarierazko dotrina argitaragabe bat: edizioa eta azterketa”, in Joseba A. Lakarra (arg.): *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum (ASJUren Gehigarriak 14)*, 1, Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 1991, 375-426.or.

Hualde, Fernando: *Indumentaria roncalesa*, Iruña, Lamiñarra, 2013.

Hualde, José Ignacio: “Sobre el acento roncalés”, *ASJU*, 29, 1995, 499-525.or.

Idoate, Fernando: *La comunidad del Valle de Roncal*, Iruña, Nafarroako Diputazioa, 1977.

—: *El Tributo de las tres vacas*, Nafarroako Gobernu, 1987.

Irigoién, Alfonso: “Cartas de Mariano Mendigacha a D. Resurrección María de Azkue”, *Euskera*, 2, 1957, 119-169.or.

Irizar, Pedro: “Los dialectos y variedades de la lengua vasca. Variedades desaparecidas y variedades amenazadas de rápida extinción. Su evolución en el transcurso de un siglo”, *ASJU*, 7, 1973, 3-36.or.

—: *Morfología del verbo auxiliar roncalés (estudio dialectológico)*, Iruña, Euskaltzaindia eta Nafarroako Gobernu, 1992.

Izagirre, Koldo: “Erronkari’ko Euskal-Ondakin batzuk”, *BAP*, 25, 1959, 279-314.or.

—: “Erronkariko Euskal-Ondakin batzuk (I)”, *BAP*, 17, 1961, 391-407.or.

Krajewska, Dorota; Zuloaga, Eneko; Santazilia, Ekaitz; Ariztimuño, Borja; Uribe-Etxebarria, Oxil eta Reguero, Urtzi: *Esteve Materraren Do(c)trina Christiana (1617 & 1623): edizioa eta azterketa*, Bilbo, UPV/EHU eta Euskaltzaindia, 2017.

Lacombe, Georges: “Lettres de L.-L. Bonaparte a Campión”, *RIEV*, 23, 1932, 192-198.or.

Lakarra, Joseba A.: “Gogoetak euskal dialektologia diakronikoaz: Euskara Batu Zaharra berreraiki beharraz eta haren banaketaren ikerketaz”, in Irantzu Epelde (arg.): *Euskal dialektologia: lehena eta oraina*, Bilbo, UPV/EHU, 2011, 155-241.or.

Meillet, Antoine: *La Méthode Comparative en Linguistique Historique*, Paris, Honoré Champion, 1925.

Mitxelena, Koldo: “La posición fonética del dialecto vasco del Roncal”, *Via Domitia*, 1, 1954, 130-157.or. (Berrargit. OC, 7, 611-647.or.).

—: “Un vocabulario aezcoano, salacenco y roncalés preparado por el príncipe Bonaparte”, *BRSVAP*, 14, 1958, 335-364.or. (Berrargit. OC, 7, 665-688.or.).

—: *Fonética histórica vasca*, Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 1961 (2. argit. osatua, 1977. Berrargit. OC, 6).

—: *Lenguas y protolenguas*, Salamanca, Salamancako Unibertsitatea, 1963.

—: “Sobre el pasado de la lengua vasca”, *SHLV*, 1, 1964, 1-73.or. (Berrargit. OC, 5, 1-115.or.).

—: *Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue*, Bilbo, Centro de Estudios Históricos de Vizcaya, 1970.

Mitxelena, Koldo; Beloqui, Juan J.; Elósegui, Jesús eta Sansinenea de Elósegui, Pilar: “Contribución al conocimiento del dialecto roncalés”, *BAP*, 9, 1953, 499-536.or. (Berrargit. OC, 7, 571-608.or.).

Mugartza, Juan Karlos: “Erronkarieraren deskribapena, toponimiaren bidez”, in Koldo Zuazo (arg.): *Dialektologia gaiak*, Gasteiz, Arabako Foru Aldundia, 2000, 173-219.or.

—: “Roncal, Ansó, Barétous (Bearne), tres zonas pirenaicas en contacto” in Roldán Jimeno eta Juan Karlos Mugartza (arg.): *Vascuence y romance: Ebro-Garona, un espacio de comunicación*, Iruña, Nafarroako Gobernua, 2004, 197-278.or.

—: *Erronkari eta Ansoko toponimiaz*, Iruña, Nafarroako Gobernua, 2008a.

—: “Erronkaribarko oikonimia, mitoak eta elezaharra”, in Xabier Artia-goitia eta Joseba A. Lakarra (arg.): *Gramatika jaïetan: Patxi Goenagaren omenez*, Bilbo, UPV/EHU, 2008b, 523-543.or.

—: “Onomástica genérica roncalesa ligada a casas y edificios”, *Filología y Didáctica de la Lengua*, 17, 2017, 104-158.or.

Mugartza, Juan Karlos; Alastuei, Jone; Aznarez, Josune; Bake, Maitane; Galán, Enrique; Galetx, Félix; Lalana, Dabid; Pérez, Ángel M. eta Viñuales, Koldo: *Erronkariko etxeak – Las casas del Valle de Roncal*, Erronkari, Erronkariko Batzorde Nagusia, 2018.

Orotariko Euskal Hiztegia (OEH): Euskaltzaindia, 2021, 10. argit., (<https://www.euskaltzaindia.eus/oea>, 2023/07/13).

Otermin, Marisol: “Folklore Roncalés”, *Txistulari*, 101, 1980, 5-13.or.

Orduna, Pablo Miguel: “Vecindad y derecho consuetudinario: análisis de los usos y costumbres comunitarias en el valle de Roncal”, *Cuadernos de etnología y etnografía de Navarra*, 86, 2011, 147-203.or.

— (arg.): *Ugaltiarak, el lenguaje de las piedras. Suelos tradicionales en el Valle de Roncal*, Iruña, Lamiñarra eta Etniker Euskalerria, 2022.

Padilla, Manuel: “*Le Dauphin* itsasontziko gutuneria (1757) edo euskararen historia *behetik*”, *Lapurdum*, 2, 2015, 45-77.or.

—: *Zuberoako euskararen azterketa diakronikoa: XVI-XIX. mendeak*, UPV/EHUko eta Bordeaux 3 Montaigneko doktorego-tesia, 2017.

Pagola, Rosa M^a; Iribar, Itziar eta Iribar, Juan J.: *Bonaparte ondareko eskuizkribuak*. Erronkaria, Bilbo, Deustuko Unibertsitatea, 1997.

Pons, Lola (arg.): *Historia de la lengua y crítica textual*, Madril, Iberoamericana, 2006.

Reguero, Urtzi: *Goi-nafarrera arkaiko eta zaharra: azterketa eta testuak*, Gasteiz, UPV/EHUko doktorego-tesia, 2017.

Rojo, Leyre: “[n-/l- + herskari] taldeen bilakabide diakronikoa eta erronkariaren lekukotasuna: irudia(k) fintzen”, *ASJU*, 56 (2), 2022, 143-167.or.

Ulibarri, Koldo: *Dotrinazko sermoitegia: galduriko hizkerak eta dialektologia historikoa*, Gasteiz, UPV/EHUko doktorego-tesia, 2015.

—: “Julian Gaiarreren euskal gutuna”, *FLV*, 48-122, 2016, 409-432.or.

Urrestarazu, Iñigo: “Euskara Batu Zaharraren haustura: oinarri metodologikoak eta literaturaren berrikuspena”, *ASJU*, 56 (2), 2022, 107-142.or.

Urzainki, Asunción: “Evolución de la ganadería en el Valle del Roncal”, *Lurralde*, 3, 1980, 43-100.or.

Villar, Luis: “El sistema ganadero roncalés en 1976”, *Pastos*, 2, 1976, 271-277.or.

Winter, Werner: “Linguistic reconstruction: The scope of historical and comparative linguistics”, in Edgar C. Polomé (arg.): *Research Guide on Language Change*, Berlin-New York, Mouton de Gruyter, 1990, 11-21.or.